

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра дошкільної освіти

ТЕМА

**Педагогічні умови реалізації принципу гендерної рівності у закладі
дошкільної освіти**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувач другого (першого)
рівня вищої освіти, групи **М21ДО**

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійна програма: Дошкільна
освіта

ПП: **МАЛИНА Аліна Сергіївна**

Керівник: канд. психол. наук, доцент
Донченко Ольга Сергіївна

Рецензент: **Омеляненко Алла**
Володимирівна

Запоріжжя – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП⁴

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 7

1.1 Теоретичні підходи до питання формування засад гендерної
рівності**Error! Bookmark not defined.**

1.2 Чинники, що впливають на реалізацію принципу гендерної рівності у
дошкільних закладах**Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКЛАДІ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Діагностика стану реалізації принципу гендерної рівності у закладі
дошкільної освіти**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Педагогічні умови реалізації принципу гендерної рівності у закладі
дошкільної освіти**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Аналіз ефективності програми**Error! Bookmark not defined.**

ВИСНОВКИ⁸

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ¹¹

ДОДАТКИ**Error! Bookmark not defined.**

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема гендерної культури серед дошкільників зараз на піку інтересу серед педагогів та психологів. Це пов'язано з усвідомленням того, що формування особистості дитини потребує індивідуального підходу, який враховує її гендерні особливості. Виховання дітей не має полягати в насильному закріпленні стереотипів маскулінності чи фемінності. Замість цього, важливо розвивати у них навички співпраці та взаєморозуміння, виховувати в них людські цінності, які притаманні як жінкам, так і чоловікам, такі як щирість та взаємодоповнюваність.

У сучасній педагогічній науці це є досить новою проблемою, але вже багато науковців вивчають її аспекти. Вони досліджують, як опанувати основні принципи гендерної компетентності та як враховувати гендерні особливості у виховній роботі з дітьми дошкільного віку. Крім того, вчені працюють над підготовкою нового покоління педагогів до гендерного виховання й освіти, надаючи їм теоретичні та практичні навички у цій сфері.

Дослідники, такі як Білан О. І., Возна Л. М., Максименко О. Л., Бутенко О., Зубко О., Вальчук О. В., Вовк Л. М., Петченко М. В., Луценко О. А., Добровольська В. В., досліджували проблему гендерного виховання дітей дошкільного віку.

По-перше, сучасне українське суспільство переживає трансформацію гендерних відносин, що вимагає перегляду та оновлення підходів до гендерного виховання.

По-друге, спостерігається перехідний момент у традиційній системі розподілу соціальних ролей за гендерним принципом, що потребує нового розуміння та прийняття в суспільстві.

По-третє, науковці вважають, що в освітній системі потрібно більше уваги приділяти гендерним аспектам, оскільки наразі гендерне виховання часто відбувається несистемно та нецільовою.

Найбільш важливим для наших часів є підхід, що передбачає оновлення традицій та впровадження інновацій у гендерне виховання. Це означає врахування спадщини відомих українських педагогів-гуманістів, таких як Давиденко Т. С., Дороніна Т. О., Желіба О. В., Ільїна О., Калько І. В., Карнаух Л., Кравець В., Кікінежді О., Левченко С. П., Лозинська С. В., і застосування їхніх педагогічних ідей до сучасних умов та вимог.

Заклади дошкільної освіти, як соціальні інститути, часто відтворюють стандарти традиційної культури щодо уявлення про жіночність та чоловічість. Це може призводити до формування у дітей стереотипів щодо того, якими мають бути «правильними» жінки та чоловіки, що, в свою чергу, обмежує їхню індивідуальність та можливості у виборі життєвого шляху.

Однією з причин цього є недостатність методичних матеріалів та рекомендацій для гендерного виховання в дошкільних закладах. Відсутність відповідних посібників та методичних розробок може ускладнювати роботу вихователів та батьків у формуванні гендерної культури серед дітей.

Для покращення ситуації необхідно забезпечити доступ до якісних методичних матеріалів, рекомендацій та дидактичного матеріалу з питань гендерного виховання в дошкільних закладах. Також важливо надавати підтримку та навчання вихователям та батькам, щоб вони могли використовувати ці матеріали ефективно та свідомо працювати над формуванням гендерної культури у дітей.

Мета роботи - дослідження педагогічних умов реалізації гендерної рівності у закладі дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. дослідити теоретичні підходи до питання формування засад гендерної рівності;
2. визначити чинники, що впливають на реалізацію принципу гендерної рівності у дошкільних закладах;

3. провести діагностику стану реалізації принципу гендерної рівності у закладі дошкільної освіти;
4. визначити педагогічні умови реалізації принципу гендерної рівності у закладі дошкільної освіти;
5. провести аналіз ефективності програми.

Об'єкт дослідження - формування гендерної рівності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження - вплив педагогічних умов на формування гендерної рівності дітей дошкільного віку.

Методи дослідження:

- 1) теоретичні: системно-структурний аналіз філософської, педагогічної та психологічної літератури з метою виявлення і обґрунтування теоретичних положень та конкретизації сутності поняття «гендерна рівність дошкільників»; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення;
- 2) емпіричні: спостереження, бесіди, гендерний аналіз та контент-аналіз навчальної літератури, інтерактивні методи виховного впливу;
- 3) діагностичні: методика «Сюжетні малюнки» (Г. Урунтаєва та Ю. Афонкіна); методика «Драбинка» (С. Якобсон, В. Щур); методика «Бесіда з дитиною» (А. Щетиніна, О. Іванова); методика «Спостереження за поведінкою дитини» (Н. Татаринцева);
- 4) статистичні: кількісно-якісний аналіз емпіричних даних, математична обробка здобутих досліджуваних показників, методи графічного зображення результатів.

Реалізація принципу гендерної рівності у закладі дошкільної освіти має велике **теоретичне та практичне значення**. Теоретичні та педагогічні умови:

1. Свідомість та освіченість педагогічного колективу: Важливо, щоб вихователі та інші працівники закладу були ознайомлені з поняттями

гендерної рівності, розуміли її важливість та вміли застосовувати у практичній роботі.

2. Усунення стереотипів: Заклад повинен створити середовище, де діти не відчуватимуть тиску стереотипів стосовно того, які ролі та характер повинні мати хлопчики і дівчатка.

3. Різноманітність методичних підходів: Використання різноманітних методів та прийомів, які сприяють розвитку всіх аспектів особистості незалежно від статі.

4. Створення рівних можливостей: Забезпечення рівних умов навчання, розвитку та виховання для всіх дітей незалежно від їх статі.

5. Взаємодія з батьками: Важливо включити батьків у процес формування гендерної рівності, пояснюючи їм важливість цього принципу та сприяючи його реалізації вдома.

Практичне значення реалізації принципу гендерної рівності у закладі дошкільної освіти полягає в тому, що це сприяє формуванню в дітей усвідомлення власних прав та можливостей, розвиває їхній критичний мислення та допомагає уникати стереотипів, що можуть обмежувати їхній потенціал у майбутньому. Такий підхід сприяє створенню більш справедливого та гармонійного суспільства.

Організація і проведення дослідження з метою формування гендерних уявлень у дітей старшого дошкільного віку здійснювалось в закладі дошкільної освіти № « 4»Дивосвіт ВМР в кількості 30 дітей (20 дівчаток і 10 хлопчиків) шляхом вільної вибірки.

ВИСНОВКИ

В нашій роботі ми зосередилися на проблемі формування гендерної культури у дітей дошкільного віку в контексті освітньої діяльності. Ми провели теоретичний аналіз та експериментальне дослідження, спрямоване на перевірку ефективності організаційно-педагогічних умов у дошкільних закладах. Результати нашої роботи підтвердили успішність поставлених завдань і виявили ефективність запропонованих методів.

Ми визначили ключові поняття для дослідження, такі як гендер, культура, гендерна культура та організаційно-педагогічні умови. Особливу увагу ми приділили розумінню гендерної культури як соціальної конструкції, що визначає взаємини між чоловіками та жінками, а також їх соціальний статус та можливості самореалізації. У нашому дослідженні формування гендерної культури розглядалося як процес відбору та культивування культурних характеристик, що базуються на психологічних особливостях чоловіків та жінок.

Метою нашої роботи було сприяти формуванню правильного розуміння моральних норм та установок у взаєминах обох статей у дітей дошкільного віку. Ми прагнули виховати у них уміння керувати цими взаєминах у всіх сферах життєдіяльності.

В результаті нашої роботи ми дійшли висновку, що організаційно-педагогічні умови в значній мірі впливають на формування гендерної культури у дітей дошкільного віку та можуть сприяти позитивним змінам у їхній поведінці та уявленнях.

Також ми визначили гендерну культуру дітей дошкільного віку як систему знань, цінностей, норм поведінки та уявлень про статеві ролі, що сприяє їхній реалізації як рівних соціальних істот. Ми вважаємо, що формування гендерної культури залежить від організаційно-педагогічних умов у дошкільних закладах, які сприяють гармонізації гендерних стосунків між дітьми обох статей.

У нашій роботі ми аргументуємо, що формування гендерної культури дошкільників відбувається через освітньо-виховну діяльність, спрямовану на виховання толерантності, усвідомлення гендерних відмінностей та ціннісного ставлення до представників обох статей. Ми визначили критерії та рівні сформованості гендерної культури, такі як емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінковий компоненти.

Наша робота підкреслює важливість усвідомлення дітьми гендерних ролей та позитивного ставлення до різноманітності гендерних ідентичностей. Ми вважаємо, що виховання дітей в дусі толерантності та взаєморозуміння сприятиме формуванню гендерної культури, яка розглядає кожну стать як унікальну та рівноправну.

У нашому дослідженні ми визначили на високому рівні гендерної культури діти проявляють високу гнучкість та толерантність у стосунках між статями. Вони усвідомлюють свою стать, але не обмежуються стереотипами статевої ролі. Діти позитивно ставляться до представників обох статей та виявляють інтерес до спілкування з ними. На середньому рівні гендерної культури діти також проявляють розуміння рівності статей та здатність до співпраці. Однак їхня поведінка і емоційне ставлення до представників протилежної статі можуть бути менш стійкими та ситуативними. На низькому рівні гендерної культури спостерігається диференціація гендерних ролей та стереотипне уявлення про стать. Діти з цим рівнем сформованості можуть обмежувати свої можливості та ставлення до представників іншої статі за певними стереотипами.

Отже, враховуючи ці рівні, ми можемо більш детально розуміти сформованість гендерної культури у дошкільників та спрямувати освітньо-виховний процес на досягнення більш високого рівня толерантності, рівності та розуміння гендерних різноманітностей.

Після проведення експерименту було виявлено, що використання певних організаційно-педагогічних умов в освітній діяльності значно впливає

на формування гендерної культури у дошкільників. Результати показали, що в експериментальній групі відсоток дітей з високим рівнем гендерної культури збільшився, середній рівень зменшився, а кількість дітей з низьким рівнем також зменшилася порівняно з контрольною групою.

Отримані результати підтверджують, що ефективність формування гендерної культури у дошкільників залежить від того, які педагогічні методи та прийоми використовуються. Особливу роль у цьому процесі відіграє робота вихователя з дітьми, його реакція на їхню поведінку та взаємини, а також приклади, які він демонструє у взаємодії з представниками обох статей.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що для успішного формування гендерної культури у дошкільників потрібно застосовувати різноманітні педагогічні методи та засоби, а також активну участь педагогів у цьому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессараб Н. Педагогічні умови виховання міжкультурної толерантності молодших школярів. *New pedagogical thought*. 2020. Т. 99, № 3. С. 114–118. URL: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-99-3-114-119> (дата звернення: 23.05.2024).
2. Білан О. І., Возна Л. М., Максименко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку. *Українське дошкілля*. Тернопіль, 2014. 264 с.
3. Бутенко О., Зубко О. Моніторинг вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку: теорія і методика виховання. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 6(20). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-428-435](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-428-435) (дата звернення: 23.05.2024).
4. Вальчук О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів : магістерська робота. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6046> (дата звернення: 23.05.2024).
5. Вовк Л. М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності початкової школи: автореф. дис. спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2017. 23 с.
6. Вовк Л. Специфіка становлення гендерної ідентичності дошкільників. *Humanities science current issues*. 2019. Т. 18, № 18. С. 58–66. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168176> (дата звернення: 23.05.2024).
7. Гендерна нерівність у системі соціально-трудових відносин: проблеми та перспективи подолання / М. В. Петченко та ін. *Demography and social economy*. 2022. № 4. С. 136–154. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.136> (дата звернення: 23.05.2024).
8. Гендерна педагогіка: навчальний посібник / за заг. ред. О. А. Луценко. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. 250 с.

9. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марущенка, О. Андрусик, Т. Дрожиної. Харків : Планета – Принт, 2017. 68 с.
10. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
11. Глушенко К., Козинець О. Особливості формування статево-гендерної ідентичності у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Scientific papers of berdiansk state pedagogical university series pedagogical sciences*. 2021. Т. 1. С. 99–108. URL: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2021-1-1-99-108> (дата звернення: 23.05.2024).
12. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2014. 308 с.
13. Давиденко Т. С. Педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти : магістерська робота. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5617> (дата звернення: 23.05.2024).
14. Добровольська В. В. Формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5185> (дата звернення: 23.05.2024).
15. Дороніна Т. О . Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг : ВЦ КГП ДВНЗ«КНУ», 2015. 150 с.
16. Желіба О. В. Освіта і гендер : навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 256 с.
17. Заграй Л. Д. Теорії гендеру: Гендерні дослідження у психології: 6 навчальний посібник. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: ФО-П Петраш К.Т., 2019. 264 с.

18. Ільїна О. Гендерне виховання в концепції нової української школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 1(168). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.158762> (дата звернення: 23.05.2024).

19. Калько І. В. Формування гендерної культури школярів у системі роботи сучасного закладу освіти. Харків : Друкарня Мадрид, 2017. 136 с.

20. Канішевська Л., Лесик А. Педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 4(38). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4\(38\)-281](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-281) (дата звернення: 23.05.2024).

21. Карнаух Л. Теоретичне обґрунтування та практична реалізація методики дослідження гендерної соціалізованості дітей старшого дошкільного віку. *Scientific bulletin of south ukrainian national pedagogical university named after K. D. ushynsky*. 2021. Т. 2021, № 2 (135). С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2021-2-4> (дата звернення: 23.05.2024).

22. Карнаух Л. Теоретичні засади впровадження гендерного підходу в освітній процес сучасних закладів освіти. *Science and education a new dimension*. 2021. Т. IX(253), № 45. С. 77–79. URL: <https://doi.org/10.31174/send-hs2021-253ix45-18> (дата звернення: 23.05.2024).

23. Карнаух Л., Кравчук Н. Дослідження гендерної соціалізації дітей дошкільного віку в контексті суспільно-історичного розвитку суспільства. *Scientific bulletin of uzhhorod university. series: «pedagogy. social work»*. 2021. № 1(48). С. 170–174. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.170-174> (дата звернення: 23.05.2024).

24. Кизима І. І. Гендерна обізнаність педагогів (на прикладі фокус-групового дослідження у Львівській області). *Науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок»*. Дрогобич, 2015. № 4 (123). С. 160-166.

25. Кізь О. Гендерні знання у змісті психологічних дисциплін підготовки педагогів дошкільної і початкової освіти. *Сучасні стратегії*

гендерної освіти в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 вересня 2020 р.). Тернопіль : ТНПУ, 2020. С. 205-210.

26. Кікінежді О. Становлення егалітарної особистості майбутнього педагога: історія, здобутки та перспективи діяльності кафедри психології. *Humanitarium*. Переяслав; Ніжин: Лисенко М. М., 2020. Том. 43, вип. 1 : Психологія. С. 7–22.

27. Кравець В., Кікінежді О., Шульга І. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи. *Освітологія*. 2018. №. 7. С. 15–21.

28. Кравець В., Кікінежді О., Василькевич Я. Формування гендерно справедливого середовища у закладах освіти України: євроінтеграційний контекст. *New collegium*. 2023. Т. 1, № 110. С. 15–23. URL: <https://doi.org/10.30837/nc.2023.1-2.15> (дата звернення: 23.05.2024).

29. Левицька Л. Формування гендерної культури студентської молоді у закладах вищої освіти України. *Вісник київського національного університету імені тараса шевченка. педагогіка*. 2018. Вип. 2 (8). С. 42–45.

30. Левченко С. П. Проблематика гендерного балансу в контексті управління ефективністю закладів вищої освіти. *International humanitarian university herald. economics and management*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-2675/2023-55-4> (дата звернення: 23.05.2024).

31. Листопад О. Педагогічні умови гендерного виховання старших дошкільників в закладах дошкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. № 1 (64) лютий 2019. С. 145-151.

32. Лозинська С. В., Худзей У. А. Гендерне виховання дітей дошкільного віку: історичний аспект. *Молодий вчений*. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2018. № 5. (57) С.14-20

33. Локшина О. Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021 – 2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти. *Ukrainian educational journal*. 2023. № 4. С. 5–17. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-5-17> (дата звернення: 23.05.2024).

34. Любіна Л. А. Особливості формування гендерної соціалізації особистості : thesis. 2012. URL: <http://dspace.bsmu.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/1580> (дата звернення: 23.05.2024).

35. Манзенко Д. В. Формування гендерної компетентності у студентської молоді : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/1930> (дата звернення: 23.05.2024).

36. Маркова Н. Гендеризація вищої освіти в сучасному суспільстві. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. – 2015. №2. С. 71-74.

37. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. К. : Видавництво 7 «Основи», 2017. 256 с.

38. Морочковська Л. М. Формування гендерної культури дітей дошкільного віку в освітньому процесі : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/4313> (дата звернення: 23.05.2024).

39. Отрошко Т. Ф., Ільїна О. О Теоретичні аспекти проблеми гендерного виховання в загальноосвітніх установах. *Молодий вчений*. Харківська гуманітарно-педагогічна академія. 2016 р. № 1. (28) С 24-29

40. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ : Заповіт, 2016. 244 с. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (дата звернення: 23.05.2024).

41. Підготовка майбутніх фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування: колективна монографія / за ред. В. М. Чайки, О. І. Янкович. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2019. 232 с
42. Попович Н. В. Організаційно-педагогічні умови статевого виховання в українських закладах освіти. *Медсестринство*. 2019. № 2. С. 53–55. URL: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2019.2.10214> (дата звернення: 23.05.2024).
43. Продан В. Парадигма гендерної інклюзії у праві на освіту: вітчизняний та міжнародний досвід. *Uzhhorod national university herald. series: law*. 2023. Т. 2, № 79. С. 356–362. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.55> (дата звернення: 23.05.2024).
44. Пушонкова О. А., Шевченко З. В. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність. Черкаси: Чабаненко Ю, 2016. 202 с
45. Ратчин О. І. Формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання в умовах закладу вищої освіти : магістерська робота. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6366> (дата звернення: 23.05.2024).
46. Смолянко Ю., Рой А. Педагогічні умови формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. № 6. С. 22–27. URL: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.6.4> (дата звернення: 23.05.2024).
47. Топузов О., Малихін О., Арістова Н. Формування гендерної культури як основа реалізації індивідуального потенціалу розвитку старшокласників. *Ukrainian educational journal*. 2021. № 3. С. 5–12. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-5-12> (дата звернення: 23.05.2024).
48. Третьак О. П. Методика виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини в навчально-виховному процесі: метод. посіб.; Ін-т проблем виховання НАПН України. К.: вид-во, 2013. 136 с.

49. Тюріна Д. М. Роль освіти у формуванні гендерної культури та підвищенні гендерної свідомості. *Bulletin of the national university of civil protection of ukraine. series: public administration*. 2023. № 1(18)2023. URL: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-27> (дата звернення: 23.05.2024).
50. Хорошко В. В. Формування гендерної культури молодших школярів в умовах Нової української школи: master's thesis. 2020. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/10108> (дата звернення: 23.05.2024).
51. Щотка О. П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 358 с.